

GELENEKSEL İLE MODERN ARASINDAKİ KÜLTÜREL BOŞLUK: 80'LERDEKİ TOPLUMSAL DEĞİŞİMİ MİZAH ÜZERİNDEN OKUMAK

**Cultural Lag Between Modern and Traditional: Reading Social Change in the
1980s Through Humor**

Doç. Dr. Aynur KÖSE*

*“Can sıkıntısını, aşk yarasını,
karı koca kavgasını şip şak keser.
Her derde devadır, Gırgır da gırgır.”
Gırgır*

ÖZ

Türkiye’de 1980 sonrası uygulanan yeni ekonomi politikasının estirdiği değişim rüzgârı sadece ekonomik hayatı dönüştürmekle kalmamış, toplumsal ve kültürel değerleri, ahlaki anlayışları ve gündelik hayatın akışını değiştirerek ülkeyi farklı bir toplum olma yolunda âdeta sürüklemiştir. Bu süreçte, ithal tüketim ürünlerine ulaşmanın kolaylaşmasıyla maddi kültürün hızla değiştiği ancak bu değişimin gelenekler, yerleşmiş alışkanlıklar ve toplumsal zihniyet anlamında manevi kültürde aynı hızla karşılık bulamadığı gözlenmektedir. Bunun sonucundaysa toplumda maddi ve manevi kültür arasında uyumsuzluk, Ogburn’un deyişiyle “kültürel boşluk” meydana gelmiştir. Ekonomik yapıda ve özellikle tüketim anlayışında yaşanan bu değişim, geleneksel kültüründen ve yapısından uzaklaşmaya çalışan ancak tam anlamıyla modern olamayan bir toplumun yaşadığı ikilemler olarak mizahın eleştirel dilinde de karşılık bulmuştur. Ekonomik temelli bir toplumsal değişimin kültür ve toplumsal değerler üzerindeki etkisine odaklanan bu çalışmada, örneklem olarak Türkiye’deki mizah dergiciliği geleneğinde ayrı bir yeri olan Gırgır Dergisi seçilmiştir. 80’lerdeki değişimin insanların gündelik hayat alışkanlıklarında ve kültürel değerlerindeki yansımalarını karikatürize eden Gırgır, kültürel boşluk kavramını somutlaştırmak ve örneklendirmek açısından geniş olanaklar sunmaktadır. Bu çerçevede dergi incelenerek araştırma tasarımına uygun içerikler belirlenmiştir. Bu içerikler nitel içerik analizi yöntemi ile söylemsel ve görsel açıdan analiz edilerek, toplumda yaşanan değişimin ve değer farklılaşmasının mizahi açıdan nasıl ele alındığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Mizah, Gırgır Dergisi, kültürel boşluk, toplumsal değişim, nitel içerik analizi.

ABSTRACT

New economy politics after 1980 in Turkey did not only change economic life, it also changed social and cultural values, moral ideas and led the country to become a new society. In that process, it was observed that, people started to reach imported consumption products easily and so material cultural changed fast, however this change did not appear in the moral culture. Therefore, a disparity occurred between material and moral culture, as Ogburn said, a cultural gap has occurred. That change which occurred especially in economic structure and consumption culture, was reflected in critical language of humor as contradictions in a society that cannot be modern. In this study, Gırgır, a humor magazine that has a special space in Turkey’s humor magazine tradition, was used as sample. Gırgır, that caricatures changes in people’s daily habits and in their cultural values, presents opportunity to concrete and exemplify the concept of cultural gap. For that aim, Gırgır was searched and convenient examples were studied. They were analyzed discursively and visually in the framework of qualitative content analysis to show how social change and value variation were reflected by humor.

Key Words

Humour, Gırgır Magazine, cultural lag, social change, qualitative content analysis.

* Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi, Trabzon/Türkiye, akose@ktu.edu.tr

Giriş

Toplumsal yaşamın doğal bir sonucu olan toplumsal değişme olgusu, tarih boyunca az ya da çok, hızlı ya da yavaş, gönüllü ya da zoraki yaşanan kaçınılmaz bir süreçtir. Bu yolla yeme-içme alışkanlıkları, giyim-kuşam tarzları, eğlenme-konuşma pratikleri, insan ilişkilerini düzenleyen toplumsal değer ve normlar, kullanılan araç-gereçler, kısacası yaşamsal faaliyetleri içine alan hayat tarzı hem toplumdan topluma hem de aynı toplumda zaman içinde farklılaşmaktadır. Bu noktada değişimin hızı ve yaşanma şekli önemlidir. Zira hayat oyununun kuralları hızla değişip farklılaşırken toplumun zihinsel olarak bu değişime aynı hızla ayak uyduramaması sonucunda birtakım sorunlar kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Sanayileşme ve kentleşme sürecindeki toplumlarda, maddi kültürü (üretim teknolojisi, üretim araçları, kullanılan araç-gereçler vb.) oluşturan teknoloji temelli hızlı değişimler ile manevi kültürü (değerler, gelenekler, alışkanlıklar, davranış kalıpları vb.) oluşturan geleneksel yaşam tarzındaki yavaş değişim arasında uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır (Türkdoğan 2007: 107-108). Sosyolog William F. Ogburn'un¹ (1955) "kültürel boşluk" ya da "kültürel gecikme" olarak adlandırdığı bu durum, toplumun tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu ve kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve manevi özellikleri içeren, birbiriyle uyum içinde işleyen ve o topluma özgü yaşama biçimini değiştirmektedir (Giddens 2006:103). Maddi kültürü oluşturan pek çok şey teknolojinin değişmesiyle kolayca yerini yenilerine bırakabilir-

ken, zihinsel değişim gerektiren manevi kültürün aynı hızla ve kolayca değişip dönüşmemesi sorunları da beraberinde getirmektedir.

Türkiye'de 80 sonrasında yaşananlar değerlendirildiğinde, ekonomi anlayışındaki radikal değişimin çarpan etkisiyle toplumsal yaşamda kendisini gösterdiği bir geçiş dönemiyle karşılaşılmaktadır. Batılı tüketim kalıplarıyla tanışan Türkiye toplumu, "bir lokma bir hırka" felsefesinden hızla uzaklaşmış ve tüketmek, yükselen bir değer olarak toplum hafızasına yerleşmeye başlamıştır. Böylece ülke insanı kanaatkâr, elindekiyle yetinmeyi bilen ve tasarruf etmeyi önemseyen bir toplumdan, tüketen ve tükettiği ile kendini tanımlayan ve farklılaşmaya çalışan bir topluma evrilmiştir. Ancak dönemin maddi ve manevi hayatındaki değişim hızlarının farklılığından dolayı bu, sancılı bir değişim süreci olarak deneyimlenmiştir.

Çarpıcı olaylar ve altüst oluşların yaşandığı sancılı değişim süreçlerinin bir diğer özelliği ise mizahı besleyen dönemler olmasıdır. Mizah alanındaki önemli isimlerden Öngören'in (1998:29) "Toplumun hangi alanında mizah salgını varsa o alanda bir değişme söz konusudur" şeklindeki tespiti de bu görüşü destekler niteliktedir. Medyanın toplumsal rolüne uygun şekilde mizah basını da bu süreçte yaşanan gerçekliği anlaşılır hâle getirmeye yani ayna tutmaya çalışır. Ancak mizahın iddiası; gerçekleri olduğu gibi aktaran ve yansıtan tarafsız bir ortam olmak değil, gerçekliği tersyüz ederek aslında çarpıklıkları ve aksaklıkları kendi dilince görünür hâle getirmeye çalışan bir araç olmak yönündedir.

Bu varsayımdan hareketle çalışma kapsamında, 80'lerde ekonomi politikasının değişmesiyle farklılaşan tüketim alışkanlıklarının kültürel değerler ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin mizah basını üzerinden okunması amaçlanmaktadır. Toplumsal hafızaya farklı gözle düşülen bir not ya da toplumsal tarihi alışılageleinin dışında farklı bir kaynaktan takip etme imkânı veren karikatürler üzerinden bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 80'lerin en çok okunan mizah dergisi olan Gırgır'ın 1980-1985 yılları arasında yayımlanan sayıları incelenmiştir. Araştırma tasarımına uygun şekilde maddi hayattaki değişimin manevi hayatta ortaya çıkardığı uyumsuzluk ve çatışmaları sergileyen örnekler belirlenmiştir. Kısacası bu çalışma Gırgır Dergisi'nde yer alan kültürel ve sosyal değerlerin değişmesi ve farklılaşması gibi konuları somutlaştırmaya ve örneklendirmeye yardımcı olacak karikatürler üzerinden 80'lerdeki değişimi ele almayı hedeflemektedir.

Mizah ve Toplumsal İşlevi Üzerine

Gündelik hayatın içinde üzerine düşünmeden gerçekleştirilen eylemleri, dokunulamaz ve değiştirilemez olarak görülen davranış kalıplarını ve alışkanlıkları doğrudan ya da dolaylı olarak konu edinen mizah, yaşadığımız dünyaya, olaylara ve kendimize farklı gözle bakmanın bir yoludur. Mizah gerçekliğin bazı yönlerinin tuhaf ya da saçma taraflarını bulan ve bunları abartı, taklit, çarpıtma, kelime oyunları gibi tekniklerle gülünç hâle getiren bir düşünce biçimidir (Fenoglio ve Georgeon 2000: 8). Evimizden dı-

şarı bakarken pencerenin çerçevesiyle sınırlı bir görüş alanına sahip olduğumuz gibi dünyaya ve yaşama bakarken de parçası olduğumuz toplumun bizlere çizdiği sınırlara tabiyizdir. Mizah ise bu sınırların dışına çıkarak kendimize ve yaşadığımız hayata dışarıdan bakmayı, günlük hayatın sorunlarından kurtulup gülünç yönlerini görebilmeyi sağlayan bir düşünme şeklidir. Mizah, hayatın hızlı ve zorlayıcı akışında karşılaşılan sorunlara direnmeyi ya da farklı bir yerden bakarak uyumlanmayı ve kabullenmeyi kolaylaştıran alternatif bir yoldur.

Mizahın temeli olan eğlendirme, gülme ve alayın ancak toplumu, bireyi veya sistemi onarmaya yönelirse entelektüel kimlik kazanacağı yönünde bir kanaat vardır (Kamiloğlu, 2013:166). Buna bağlı olarak mizahın, iktidara ya da güçlüye karşı halktan yana olmak, toplumsal gerçekliğe gülünç, eğlenceli, olağan dışı ve eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmak, ancak sadece güldürmek değil sorunları mizah yoluyla teşhir etmek, görünürleştirmek ve gerçekleri anlatmak, yani güldürürken sorgulatmak ve düşündürmek yönündeki toplumsal işlevleri öne çıkarılmaktadır (Cantek 2007:1246, Gönenç ve Cantek 2010: 26). Mizahın doğasında eleştiri olsa da işlevini sadece bununla sınırlamak mümkün değildir. Zira mizahın eleştiri yanında eğlendirme, güldürme, hoşgörü kazandırma, sosyalleştirme, fiziksel ve ruhsal iyileştirme, gerilimi ve çelişkileri azaltma, dikkat çekme, başkaldırı-itiiraz ve protesto aracı olma, sorunlarla başa çıkmayı kolaylaştırma, savunma ve saldırı becerisi kazandırma, toplumsal tarihin kod ve mesajlarını ta-

şımaya gibi pek çok işlevi vardır (Eker 2009: 29-30). Kısacası mizahın işlevi, hayatın çelişkilerini ortaya koyarak yerleşmiş zihinsel şemaları sarsmak ve bireyi yeniden ve farklı düşünmeye yönlendirmektir.

Seçtiği konu ve işlediği temalar itibarıyla mizah, o toplumun sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik düzenini merkez alan ve bireyle toplum arasında bağ kuran sosyal bir fenomen olarak değerlendirilmektedir. Üretildiği toplumun kültürel yapısı hakkında önemli ipuçları barındıran mizah sorulmamış soruları, fark edilmemiş ayrıntıları ve işlenmemiş konuları ele alarak farklı çözümlemelere imkân veren bir kültür laboratuvarı olarak görülmektedir (Eker 2009: 12, Özer 2004). Dolayısıyla da siyasetten tıpa, halk biliminden psikolojiye kadar farklı alanlarda ele alınıp incelenmektedir.

Mizah ayrıca toplumdaki güç ve iktidar ilişkileri sonucunda oluşan ve toplumun bir arada yaşamasını kolaylaştıran yasaklar, kurallar ve tabularla değiştirilemez bir ortak duyu hâline getirilen kişi, olay ve durumu eleştirmenin ve değiştirmenin en kabul edilebilir yoludur. Bunu ise iki kişi, olay ve durum arasında ilgi ve benzetme kurmak için kullanılan metaforlar aracılığıyla, gerçekleri doğrudan ve tüm can yakıcılığıyla aktarmak yerine tebessüm ettirecek ve daha kolay hazmedilebilecek bir forma sokarak yapmaktadır. Yani mizah, düşünmeyi engelleyen çeşitli baskıları, inanışları ve önyargıları gülme yoluyla parçalamakta ve gülerek toplumu ve yaşamı sorgulamayı mümkün kılmaktadır

(Arı 2008: 1, Fenoglio ve Georgeon 2000: 13). Saygı duyulan, tabulaştırılan, dokunulamaz ilan edilen şeye gülmek ise gülenin korkusundan uzaklaşmasını, bir anlamda özgürleşmesini sağlamaktadır. Bu sayede gelenek-görenekler, töreler, yerleşmiş alışkanlıklar, toplumsal sistem ve kurumlar, dönemin iktidarları ve bu iktidarların icraatları mizahın konusu ve eleştiri nesnesi hâline gelebilmektedir (Avcı 2003: 80). Döneminin atmosferini yansıtmak açısından bir ayna işlevi üstlenen mizah dergileri ise tam bu noktada önem kazanmaktadır.

Mizah dergileri, karikatüre yani insan ve toplumla ilgili konuların doğala aykırı, sıra dışı ve gülünç yönlerini yakalayarak ve abartı yoluyla düşündürücü hâle getirerek yansıtan grafik ve resimlere dayanmaktadır. Toplumsal yaşamla ilgili aksaklıkları, düzensizlikleri, doğruluk halesine bürünmüş yanlış değerleri, insanların düştüğü komik halleri eleştirel bir tutumla yansıtan karikatür toplumsal, siyasal ya da gündelik olayların mizahi tasviridir (Kamiloğlu 2013: 166, Güneri 2008: 70). Fenoglio ve Georgeon'un "Herkesin mizahı kendine göredir" (2000: 9) saptamasından hareketle, toplum yaşamından izler taşıyan, bunlardan beslenen mizah ancak o kültürde ve toplumda anlam ve güldürü olarak karşılık bulmaktadır. İşte bu nedenle karikatür, toplumsal tarih, sosyal yapı, gelenek-görenekler, toplumsal değerler ve bunlarda zaman içinde yaşanan değişimlere ilişkin yararlanılabilecek bir kaynak konumdadır.

Mizahın Tarihsel Gelişimi ve Gırgırlı Yıllar

Türk toplumu karikatürle 19. yüzyılın sonlarında çeşitli dergi ve gazetelerde çeviri olarak yayınlanan, resimle desteklenen ve genelde bir olayı tasvir eden yabancı çizgi anlatılarla tanışmıştır (Cantek 1996: 52). 1867'de yayın hayatına başlayan "İstanbul" adlı gazetede yayımlanan karikatürler ilk olması açısından Türk karikatür tarihinde ayrı bir öneme sahiptir. Teodor Kasap'ın 1870'te çıkardığı "Diyojen", bağımsız ve parayla satılan ilk karikatür dergisi olarak mizah dergiciliğinin atası konumundadır (Topuz 1997: 221, Çeviker 2010: 16). Osmanlı İmparatorluğu'nun ve kültürel değerlerinin gerilemeye başladığı dönemde yayın hayatına başlayan Diyojen, modernleşmenin yol açtığı sonuçlara ve devlet politikalarına karşı eleştirel, alaycı ve yıkıcı bir mizah içermektedir (Avcı 2003: 92). II. Meşrutiyet'in ilanının ardından basın üzerindeki baskının azalmasıyla mizah basınında da büyük bir patlama yaşanmıştır. Karagöz, Kalem ve Cem döneminin mizah dergilerinden birkaçıdır.

İmparatorluğun yok olmasıyla birlikte geleneklere bağlı, eleştirel yönü ağır basan halk gülmececi yerini bireye dayalı, eleştiriye mesafeli bir mizah anlayışına bırakmıştır (Georgon 2000: 98). 1922'de başlayan yayın hayatını 1978'e kadar kesintili olarak sürdüren "Akbaba Dergisi" ise Cumhuriyet Türkiye'sinde yerleştirilmeye çalışılan bu yeni mizah anlayışının temsilcisi ve şekillendiricisi olarak önemli bir role sahiptir. Tek parti döneminde yayın hayatına başlayan derginin karikatürlerinde kadın, barışı,

aşkı, sevgiyi, güzelliği, cinselliği temsil eden simgesel bir nesne olarak sürekli yer bulmaktadır (Çeviker 1991: 185). Bu tutum derginin genel yayın anlayışıyla da uyumludur.

Türkiye'de insanı ve toplumsal gerçekliği sorgulayan zihinsel dönüşüm ancak 20. yüzyılda mümkün olmuş ve mizahta da karşılık bulmuştur. Mizah konusunda çalışan önemli isimlerden olan Cantek (1996: 242), ülkemizde muhalif kalmayı sürekli başaran en etkili yayınların mizah dergileri olduğunu ifade ederek mizah ile zihinsel dönüşüm arasındaki ilişkiye gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda muhalefetsiz, eleştirisiz bir ortamda sağlanan toplumsal suskunluk, "Markopaşa"nın siyasal mizah anlayışıyla sarsılmaya başlamıştır. İktidara yakın dolayısıyla da iktidarı eleştirmekten kaçınan Akbaba'dan farklı olarak Markopaşa, dönemin iktidarı CHP'ye karşı özellikle 1940 sonrası yaygınlaşan ve sosyal eleştiriye içeren siyasal ve toplumsal bir mizah geliştirmiştir (Avcı 2003: 93-95, Yılmaz 2011). Siyasal iktidara karşı Markopaşa ile başlayan bu muhalif mizah geleneği, 1972 yılının Ağustos'unda yayın hayatına başlayan "Gırgır Dergisi" ile kitleleşmiştir. Oğuz Aral'ın Gün Gazetesi'ndeki mizah köşesi ile başlayan Gırgır'ın serüveni, kısa sürede mizah sayfası sonra da bağımsız bir mizah dergisi olmasıyla devam etmiştir. İlk sayısında bu durum şu sözlerle okuyucuya paylaşılmıştır:

"Sevgili Gırgırcılar Gün Gazetesi'nin günlük mizah ilavesi olarak çıkan Gırgır okuyucularımız tarafından büyük bir ilgi gördü. Neşesini bulmak isteyen bir dolu okuyucumuz

bazı sayılarını kaçırdıklarını ve bu yüzden kanlı gözyaşları döktüklerini anlattılar. Eh... Bizde de vicdan denen şey var doğrusu... İşte Gün gazetesinde okuyamayıp kaçırdığımız Gırgır'lara kavuşmanız için bu gazeteyi çıkardık... Bundan böyle elimizin erdiği, gözümüzün değdiği bilumum Gırgır'lık vaziyetler için daha geniş bir alanda neşemizi bulmaya bakacağız. Boş vakit buldukça da memleketin en esaslı dertlerine acıtmadan PARMAK BASACAĞIZ... (Gırgır, 1972)".

Gırgır, 1970'lerin yoğun gündemini sayfalarına taşıırken, siyasi iktidarı hedef alan mizah anlayışıyla muhalif bir kimlik kazanmıştır. Cantek'in (1996:262) deyiimiyle "Muhallifliğin mizaha yansımış en popüler çizgisi olan Gırgır", siyasal ve toplumsal gelişmelere eğlenceli bir sertlikle muhalefet etmesini bilmiştir (Çeviker 2010: 27). 12 Eylül askerî darbesi sonrası gelen yasaklarla dergi, muhalif kimliğinden uzaklaşarak apolitik ve sadece gülmece üzerine yoğunlaşan bir içeriği bürünmüştür. Bu çerçevede siyaseti ve siyasetçileri hedef alan mizah anlayışı yerini tamamen gündelik hayat eleştirisine bırakmıştır. Böylece mahalledeki ve sokaktaki esnaf, memur, bakkal, emekli, ev hanımı ya da mahallede koşturan çocuk, kısacası sokağın insanlık hâlleri Gırgır'ın sayfalarına taşınmaya başlamıştır. Bu durum, karikatürün halktan koptuğunu ileri süren Gırgır'ın karikatürü yeniden kitlelerle buluşturması açısından da anlamlıdır (Çeviker 2010: 27). Dergi zamanla kendini ifade etmesini ve halkla bütünleşmesini kolaylaştıracak kendine has, yalın ve açık anlatım yollarını keşfederek okuyucuyla ortak

bir dil yakalamayı başarmıştır. Solcunun da sağcının da gülebildiği Gırgır, başarısını satış rakamlarıyla da kanıtlamıştır. 1975 yılında 500 binlere ulaşan tirajıyla dergi, ABD'deki "Mad" ve Rusya'daki "Krokodil"ın ardından dünyanın en fazla satılan üçüncü mizah dergisi olmuştur (Cantek 1996: 253, Cantek 2004: 16). Gırgır'ın geniş halk kitlelerini yakalamasında ele aldığı konular ve kullandığı mizahi dilin etkisi büyüktür.

Siyaset ve siyasetçiler yanında sokaktaki insanın konuştuğu televizyon dizileri, sinema filmleri ve yıldızları, sanatçılar, futbolcular, maçlar kısacası sokağın gündemini sokağın alışık olduğu bir üslupla mizahın konusu yapan Oğuz Aral'ın Gırgır'ı, gündelik hayata odaklı mizah anlayışı ile bir ekol olmayı başarmıştır. Öyle ki Türkiye gerçeğini ve ülkenin değişim sancılarını konu edinen Gırgır'ın sayfalarından dönemin ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel olayları ve sorunlarına ilişkin bilgi sahibi olmak ve hayatın rutin akışında sıradan insanların yaşam mücadelelerine tanıklık etmek mümkündür (Çetinkaya 2006: 181, Yücel 2008: 28). Bu noktada bir parantez açarak Oğuz Aral ve mizah anlayışının Gırgır'ın başarısındaki önemine değinmek gerekmektedir.

"Karikatür demek Gırgır demek" özdeşliğinin sağlanmasında derginin geniş yazar ve çizer kadrosunun etkisi büyüktür. Dergi okurlarından bir kadro yaratmaya çalışan Aral, "Çiçeği Burnundakiler" sayfasıyla ülkenin dört bir köşesinden gelen genç çizerlere yer vermiştir. Yerleştirdiği cezbedici telif sisteminin de etkisiyle gençlerden oluşan bir çizer patlaması yaratan

Gırgır, bir anlamda “karikatür okulu” olarak rol üstlenmiştir. Dönemin gelişmelerini yakından izleyen ve çizgilerine yansıtın bu genç çizerler, geniş halk kitlelerinin zevkini, beğenisini kısacası hitap ettikleri kitlenin ruh halini dergiye doğrudan yansıtabilen mizah anlayışları ile Gırgır’ın geniş kitlelere ulaşmasında etkili olmuşlardır (Cantek 1996, Çeviker 2010: 43). Tüm bunların sonucunda Gırgır, gündelik hayata odaklı yayın politikası ve farklı kesimlerden gelen yazar-çizer kadrosu ile geleneksel yaşam biçimlerini, köy-kent-gecekondu bağlamlarındaki uyumsuzlukları, genç-yetişkin arasındaki ve zengin-yoksul arasındaki çatışmaları mizah metinlerine dönüştürmeyi ve sayfalarına taşımayı başarmıştır. “Bilen adam” rolüne soyunmayan, eğitime ve bilgilendirme iddiası taşımayan mizah anlayışı ile Gırgır, insanların hayatta karşılaştıkları sorunları mizah ile yoğurarak “bir de bu açıdan bakın” önerisiyle kitlelerin gönlünü fethetmiştir. Simgesel bir dil ya da dolaylı bir anlatımdan ziyade doğrudan, herkesin anlayabileceği, çarpıcı, yaşayan bir dili seçen Gırgır, karikatür anlayışına yeni bir soluk getirmiş ve sonrakiler için yol gösterici olmayı başarmıştır.

Gırgır’ın geniş kitlelerle buluşmasında, 1950’lerde DP iktidarının tarımda makineleşme politikalarıyla başlayan köyden kente göç olgusunun ve 1970’ler Türkiye’sinde kentlerde biriken yeni kentli nüfusun ortaya çıkardığı okuryazar profilinin de etkisi büyüktür. Zira bu dönemde gazete okumak sadece kentli ve okumuş kesimlerin tekelinden çıkarak, kentin yeni sakinlerinin dâhil olduğu bir pra-

tik hâline gelmiştir. Gazeteler ve mizah dergileri de bu değişime duyarsız kalamayarak yayın anlayışlarını değiştirmiştir. Yazının yerini görselliğin ve görsel malzemelerin aldığı bu yeni anlayışta Gırgır, geçmişin mizah dergiciliğinden farklılaşarak yeni geleniğin öncüsü olmuştur. Bu bağlamda Gırgır’da yer alan karikatürler, görülen ancak doğrudan dillendirilemeyen toplumsal değişime dair kesitler sunarken bir anlamda değişen ve dönüşen bu yeni toplumu anlamak için bir kılavuz rolü de üstlenmektedir.

Yönteme Dair

Geçiş özelliği taşıyan dönemlerde mizah basını, toplumun kendisini tanımladığı parametreleri test etmesine yardımcı olan önemli bir belirleyicidir (Canner 2000: 103). Nitekim 1980’lerde maddi değişimle yerlerinden edilen bazı değerler ve toplumsal hafızada yer etmeye başlayan tüketim temelli yeni değerler arasındaki uyumsuzluk, yaşamdaki çelişkilerden beslenen mizahın gözünden kaçmamıştır. Bu bağlamda Gırgır, 80’lerde ekonomik hayatın değişmesiyle gündelik alışkanlıklarda ve insan ilişkilerinde yaşanan absürtlükleri mizahın kendi diliyle resmetmektedir. Böyle bir dönemde zamanın ruhunu yakalamaya çalışan insanların arada kalmışlıklarını ve çoğu zaman gülünç ama daha çok trajikomik insanlık hallerini renkli diliyle sayfalarına taşıyan Gırgır, toplumsal hafızaya not düşen bir eser olarak çalışmamızın örneklemine oluşturmaktadır.

Gırgır’ın kapak ve üçüncü sayfaları güncel, politika ve gündelik yaşam pratiklerine yönelik eleştirinin yoğunlaştığı sayfalardır. Çalışma kapsamın-

da bu karikatürler, anlamı inşa eden çeşitli anahtar temaların nasıl geliştirildiğini sergilemeye yardımcı olan nitel içerik analiziyle çözümlenmiştir. Bir söylemi anlamada ve yorumlamada öznel etkenlerden kurtulmayı amaçlayan içerik analizi, söylemin görünen, kolayca yakalanan, sergilenmiş ve ilk bakışta algılanan içeriği yerine gizil, üstü örtülü içeriğini ortaya çıkarmayı sağlar (Bilgin 2006: 1). Bu yönüyle içerik analizi, mesajda bireyi görünmeden etkileyen öğelerin belirlenmesine yönelik nesnel, sistematik ve nicel yolları içeren bir yöntemdir (Berelson, 1952). Bu analiz yöntemi araştırmanın sorusu doğrultusunda, metinlerin içeriklerinde önem arz eden kısımların seçilmesi, sınıflandırılması, kodlanması ve yorumlanması aşamalarından oluşur.

İçerik analizi uygulanırken çalışmanın amaçları doğrultusunda bir model oluşturularak analiz kategorileri belirlenir. Anlama ilişkin kanıt inşasının bir parçası olan bu kategorilendirme işlemi kanıtlama, ortaya koyma, gösterme, anlamı aydınlatma amacına hizmet eden ikinci bir okumadır (Bilgin 2006: 2). Genel ve hazır kalıpları olmayan içerik analizi, her çalışmaya özgü olarak dizayn edilen ve bu aşamada bir takım kuralları gözetilen bir yöntemdir. Araştırma hedeflerinin belirlenmesi bu kurallardan ilkidir. Böylece analizin sınırı ve bu sınıra göre örnekleme belirlenmiş olur. Sonrasında örneklemin bölüneceği birimler ve bunların toplanacağı kategoriler saptanır. Bu kategoriler arasındaki ilişkiler çözümlendikten sonra değerlendirme, çıkarısama ve yorumlama aşamasına gelinir (Bilgin 2006: 11).

Kısacası içerik analizi araştırmanın amacı doğrultusunda önemli kısımları seçmeye, kodlamaya ve yorumlamaya dayanan bir yöntemdir. Bu yolla ilk bakışta göze çarpmayan, satır aralarında gizli kalan mesajlar konusunda farkındalık oluşturmak ve derin okumalara kapı aralamak mümkündür. Zira içerik analizi, salt betimleme yerine çıkarılamayı yani yorum getirmeyi ve görüneni aşmayı amaçlayan nitel bir yöntem (Bilgin 2006: 5) olarak çalışmamızın amaçlarıyla uyumaktadır. Böylece Gırgır Dergisi'nin, toplumda hızla yaygınlaşan lüks tüketim anlayışının ortaya çıkardığı insanlık hâllerini nasıl sunduğu, hangi dilsel ve mizahi taktiklerle toplumdaki kültürel boşluğu sayfalarına taşıdığı ve karikatürler üzerinden nasıl bir toplum eleştirisi yaptığına ilişkin çıkarımlar yapılabilmektedir.

Analiz

Bir metni çözümlenmek istediğimizde bağlamını göz önünde bulundurarak işe başlamak gerekir. Zira yaşananlar dönemin koşulları ve genel özellikleri içerisinde anlamına kavuşmaktadır. Bu bağlamda Gırgır'da yer alan karikatürleri doğru analiz edebilmek için dönemin genel özelliklerini bilmek ve bu bakış açısıyla karikatürleri anlamaya çalışmak önemlidir. Dolayısıyla 1980'lerin kültürel ikliminden söz ederek başlamak yerinde olacaktır.

Türkiye toplumunun 1980'lerde ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel yönden farklı bir toplum olma yolunda girdiği, deyim yerindeyse "çıkamaz sokak" olarak nitelendirilebilecek geri dönüşsüz süreç, bir "milat" kabul edilebilir. 24 Ocak 1980'de uygulan-

maya başlanan ekonomik program dâhilinde devletçi, korumacı, dışa kapalı ve ithal ikameci ekonomik anlayış terk edilerek neo-liberal ekonomi politikaları benimsenmiş ve serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir (Oktay 1997, Ahmad 2009, Köse ve Yılmaz 2012: 150-151). Kısa bir sürede gerçekleşen bu ekonomik dönüşüm sonucunda Türkiye, kuralsız ve denetimsiz bir ekonomik büyüme yaşamıştır. 80'lerdeki bu dönüşüm sadece bir iktisadi politika değişikliği değil, tüketim odaklı bir toplumsal inşa hareketi olarak çelişkileri ve çatışma potansiyelini de bünyesinde taşımaktadır (Bali 2002: 345, Gürbilek 2009). Rekabet mantığına dayalı bu ekonomik model çok geçmeden yeni değerler, bu değerlerle bütünleşen ve zenginleşen yeni kesimler, bu kesimlere ait yeni bir kültür, kısacası yeni bir toplumsal düzen yaratmıştır.

1980 sadece yeni bir ekonomi değil askerî darbeyle yeni bir demokrasi anlayışı da getirmiştir. 12 Eylül sonrasında farklı kurallara göre işleyen yeni bir siyaset, ekonomi, sosyal yaşam inşa edilmeye başlanmıştır (Ahmad 2009: 215, Tanör 2003: 30-32). Böylece 70'lerde siyasetle hemhâl olmuş Türkiye toplumu, 80'lerde siyaseti gündelik hayatından uzaklaştırılarak, en fazla bir taraftar olarak siyasetle ilgilenen bir toplum haline getirilmiştir. Tüm bu yaşananlar bilimsel bilginin teknolojiye dönüştürülmesiyle birleştiğinde dünyanın ve elbette Türkiye'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel dengeleri altüst olmuştur. Hayatın akışında esen bu sert değişim rüzgârları elbette dönemin mizah anlayışını ve mizah dergilerini de etkilemiştir.

Bu süreçte dönemin en etkili mizah dergisi olan Gırgır, 80'ler Türkiye'sindeki siyasi, ekonomik ve toplumsal değişim ve değişimin ortaya çıkardığı toplumsal aksaklık ve çelişkilerin izlenebileceği bir platform sunmaktadır. Gırgır'ın sayfalarında her kesimden insana rastlamak mümkün olsa da iki kesim ağırlıkla yer almaktadır. Dergi bir yandan yeni ekonomi anlayışının ortaya çıkardığı zengin sınıfının yeni hayatlarına adaptasyonu sürecinde ortaya çıkan komiklikleri ele alırken, diğer yandan özellikle televizyonun yaygınlaşmasıyla, yeni tüketim anlayışı ve yeni yaşam tarzlarıyla tanışan ancak bunlara sahip olamayan geniş halk kesimlerinin yaşadığı kültürel boşlukla kendi dilince dalga geçmektedir. Bu çerçevede çalışma kapsamında yaşanan süreç bu iki kesimin imtihanı olarak ele alınmış ve "Türk Toplumunun Zenginlikle İmtihanı" ve "Yoksul Halkın Teknolojiyle İmtihanı" olarak iki başlık altında toplanmıştır.

1. Türk Toplumunun Zenginlikle İmtihanı

24 Ocak kararlarıyla uygulamaya konan yeni ekonomik program çok geçmeden kendi zenginlerini üretmiştir. Dolayısıyla 80'lerin mizah anlayışında en sık rastlanan simgesel temsiller, yeni zenginler ve bunların yeni yaşamlarına uyumlanma sürecinde ortaya çıkan durum komedilerine ilişkindir. Dış piyasalara açılma ve ihracatla kısa sürede zenginleşen bu insanların yaşadıkları evden, yeme-içme alışkanlıklarına ve giyim tarzlarına kadar gündelik hayatlarında satın alınabilir nitelikteki pek çok unsur değişmekle beraber, davranış kalıpla-

Kültürel önkabuller ve bu önkabullere uymayan durumlar sonucunda ortaya çıkan bu uyumsuzluk, gülmeyi besleyen önemli bir unsurdur. Bu yaklaşıma göre insan zihninin kültürel kabullerden hareketle çeşitli durumlar, nesnelere, kişiler ya da düşünceler arasında algıladığı uyumsuzluk gülme davranışının oluşumunda etkilidir. Bir düzen içerisinde yaşamaya alışan insan için normal kabul ettiği bu düzenden, rutinden ve alışılmıştan farklı olan, sıra dışı ve duruma göre saçma ve komik olarak algılanmaktadır (Bakır 2006: 150). Mizah ise bu uyumsuzluğu kendi dilinde daha da abartarak görünür hâle getirmektedir.

İncelediğimiz karikatürde bu durum, “*Bu seti Japonyadan getirttik şekerim*” diyerek evin salonuna yerleştirilen devasa ses sisteminin özelliklerini en ince ayrıntısına kadar anlatan ev sahibesinin, “*Hadi Mahmut’cuğum bir parça koy da dinleyelim...*” isteği üzerine yükselen şarkı sözlerinde gizlidir: “*Osman Abiim evde müi evde müüü!*...”. Karikatürde, şarkının hitap ettiği sosyo-ekonomik kesim ile tüketerek sınıf atlama çabası içerisinde olan ailenin yaşadığı arada kalmışlık arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekilmektedir. Bunun yanında yüceltilen ses sistemi ile dinlenen müzik karşısında misafirin yaşadığı şaşkınlık ile ev sahiplerinin mutluluk anları arasındaki karşıtlık da mizahi bir unsur olarak sunulmaktadır. Bu uyumsuzluğun benzerini, toplumumuzda modernliğin simgelerinden kabul edilen balenin konu edildiği aşağıdaki karikatürde de görmek mümkündür.

Resim-2: 21 Eylül 1980

Dergi, toplumda yaşanan kültürel değişime ve bunun sonucunda ortaya çıkan komik durumlara vurgu yapmak için Batı kaynaklı müzik ve dansları sıkça sayfalarına taşımaktadır. Yukarıdaki karikatürde de yüksek kültür ve bu kültüre sahip insanlar ile halk kültürü ve bu kültürü benimsemiş insanlar arasındaki farklılık konu edilmektedir. Uyumsuzluk yaklaşımına göre mizah, temelde olağan ve alışılmış bir görüntü içinde beklenmedik ve olmadık kişi/olay/durum/davranışı bir araya getirerek veya gündelik hayatta olmayan bir görüntü içinde olağan bir durumu/olayı/davranışı/kişiyi sergileyerek yaratılmaktadır (Öngören 1998: 37). Bu çerçevede bale seyretmek için gittiği salonda kendisini müziğin ritmine kaptırarak, sahnede dans eden bale sanatçılarına geleneksel düğünlerin vazgeçilmezi olan “Konyalım” türküsüyle eşlik eden, göbek atıp para takan Şükriye Hanım’ın eşinin komik hâlleri, bulunduğu yer ve yaptığı davranışlar arasındaki uyumsuzluk üzerinden anlatılmaktadır. Türkiye’de seçkin/elit kültürün parçası olarak simgesel bir anlam taşıyan bale-opera gibi sahne sanatlarını takip etmek, bu ortamlarda nasıl giyineceğini ve davranılacağını bilmek ve bu eserleri değerlendirecek entelektüel birikime sahip olmak sınıf atlamak açısından önemli göstergelerdir. Buradan ha-

rekette karikatürde resmedilen yeni zenginimizin hâl ve hareketleri, “Sizin Bey ilk defa bale seyretmeye geliyor galiba Şükriye Hanım” sözlerine ve imalı bakışlara hedef olmaktadır.

İncelenen karikatürdeki uyumsuzluğu artıran dolayısıyla durumu daha da komik hâle getiren bir diğer unsur ise, karikatürdeki kişinin sosyo-ekonomik statüsü hakkında önemli bir gösterge niteliğindeki kılık kıyafeti, hâli tavrı ve konuşması arasındaki olağandışılıktır. Karikatürde, Avrupalılardan kültürümüze girmiş olan, daha çok resmî törenlerde ya da opera-bale salonlarında karşılaşılan, tasarımları ve aksesuarları kesin kurallarla belirlenmiş bir giysi türü olan frak ve papyon üzerinden mizah üretilmektedir. Frak giyen ve papyon takan bir kişiden beklenen davranışlar ile “parmaklarını şıklatarak” göbek atma davranışı arasındaki uyumsuzluk üzerinden gülmece kurulmaktadır. Sonuç olarak maddi hayatı ve olanakları hızla değişen insanların dâhil oldukları bu yeni sınıfın yaşam tarzına uyumlanmaya çalışırken düştükleri komik durumlar dönemin mizah anlayışını derinden etkilemiştir.

a. Böyle Olur Zengin Düğünü...

Zenginlik ve görgüzlük kavramlarının ilişkilendirildiği ve bu ilişkinin farklı olay ve durumlarla tasvir edildiği karikatürlerden bir diğeri “Zengin düğünü” adıyla yayınlanmıştır. Kültürü oluşturan maddi ve manevi unsurlar o toplumun değer ve inançlarından, gelenek ve alışkanlıklarından izler taşımaktadır. Ancak maddi kültür hızla değişmekle beraber gelenekler, görenekler, âdetlerle şekillenen

toplumsal zihniyet bu değişime farklı şekillerde direnerek varlığını korumaktadır. Aşağıdaki karikatürde, toplumda simgesel anlamı olan “altın diş” ve “geline altın takı takmak” şeklindeki iki geleneğin yaşatılması noktasında ortaya çıkan mizahi durum resmedilmektedir.

Resim-3: 8 Şubat 1981

Mizahın ortaya çıkabilmesi için ilgisiz iki şeyin yan yana getirilmesi ve bunun sonucunda alışılmadık ve uyumsuz bir görüntünün sağlanması ve bunun somut bir toplumsal duruma işaret etmesi gerekmektedir (Öngören 1998: 28). İncelenen karikatürde, Türkiye’de özellikle kırsal bölgelerde statü ve zenginlik sembolü olan “altın diş” ve düğünlerdeki takı törenleri bir araya getirilmiştir. Türkiye toplumunda yeni evlenenlere hediye verme geleneği, genellikle düğünlerde takı merasimlerinde çiftlere “altın takı takmak” şeklinde yaşanmakta ve kimi zaman bu merasim zenginlik gösterisine dönüşmektedir.

Dergi Türk toplumu ve kültürüyle ilgili bu konunun sıra dışı ve gülünç yönlerini yakalayarak ve bu durum üzerinden toplumda hızla zenginleşen belli kesimlerin geleneksel ve kültürel değerlerinin aynı hızla değişmemesi nedeniyle yaşanan uyumsuzluğu “takı olarak altın diş takmak” şeklinde düşündürücü hâle getirerek yansıttı.

mıştır. Nitekim karikatürdeki “*Erkek tarafıda amma görgüsüz ulan bilezik kolye neyse de geline altın diş takmakta noluyor...*” şeklindeki konuşma balonuyla açıklandığı gibi bu iki geleneğin tehlikeli buluşması “görgüsüzlük” ana temasıyla yansıtılmaktadır.

b- “Hayrat Piyano”

Toplumsal anlama sahip semboller, ritüeller ve seremoniler, davranışın ardındaki düşünce, duygu ve inançlar, insan ilişkilerini düzenleyen yazılı ve yazısız kurallar davranışı şekillendiren zihni referanslardır (Bostancı 2010:111). Bunlar, zamanın ruhu değiştikçe farklılaşır ve yeni bir forma kavuşur. Ancak bu, her zaman sorunsuz işleyen bir süreç değildir. Bu bağlamda gelenekselden moderne geçmeye çalışan toplumlarda alışlagelen ve yerleşmiş olan ile yeni gelen ve yerleşmeye çalışan ürünler, ilişkiler, değerler, alışkanlıklar arasında bir uyumsuzluk ve hatta çatışma ortaya çıkmaktadır. Ogburn’e göre toplum hayatında gerginlik ve uzlaşmazlıklara, toplumun inanç ve değerler sisteminde çözümlere yol açabilen bu kültürel boşluk dengesiz, uyumsuz ve gerilimli bir dönemdir (Türkdoğan 2007: 107). Temelde hayat ikilikler, zıtlıklar ve karşıtlıklar üzerine kuruludur. Bu noktada mizah yenilemeyen, yok edilemeyen ya da değiştirilemeyen bir güç karşısında onu gülünçleştirerek mücadele etmeyi sağlamaktadır (Çeviker 2010: 33). 80’lerde yaşanan ve merkezinde geleneksel-modern dikotomisinin yer aldığı zihin müsabakası, bir yandan eski ile yeni arasındaki rekabeti diğer yandan da birbirine anlam kazandıran bu karşıt-

lığın ortaya çıkardığı komik durumları beslemektedir. Gırgır’daki “Recai Bey Hayratı” da buna güzel bir örnektir.

Resim-4: 11 Haziran 1984

Karikatürde zengin tipolojisine (şişmanlık, puro, ropdöşambır, mücevher, kürk, abartılı saç ve makyaj gibi zenginlikle özdeşleştirilen ve simgesel anlamı olan göstergeler) uygun bir çift arasında geçen konuşmayı aktaran balon şöyledir: “*Bu hayrat piyanoyu yaptırmakla iyi ettik. Fakir fukara sevindi*”. Kültürümüzde hayrat, halkın yararlanması için yapılan okul, çeşme, hastane gibi kamuya hizmet eden yapılar için kullanılan bir kavramdır. İslami inanca göre insanların yapmış oldukları hayırlı işler için kullanılan bir kavramı, piyano gibi modernliğin simgesi olan bir enstrümanla ilişkilendirerek sunmak, 80’lerle ortaya çıkan zengin kesimin kafa karışıklığını göstermesi açısından manidardır. Dergi böylece Batılı tüketim alışkanlıklarını benimseyen ve tüketerek kendilerine Avrupalı bir kimlik kurgulamak isteyen zengin kesimin, hızla kendi toplumundan ve geleneklerinden uzaklaşmasına da vurgu yapmıştır.

Kapısını araladıkları yeni dünyaya hâl ve hareketleriyle uyum sağlamaya çalışan, kentli, modern, elit görünmek isteyen bu kesim, fiziksel olarak geleneksel yaşam kalıpların-

dan uzaklaşmakta ve yeni bir kimlik inşa etmeye çalışmaktadır. Ancak zihinsel olarak tam anlamıyla yerleşmemiş olan bu kimlik, eylemlerde kolayca kendini ele vermektedir. Bu durumu, zeytinyağı ve suyu karıştırmaya benzetebiliriz. Nasıl ki bu ikiliden homojen bir sıvı elde etmek mümkün değilse maddi ve manevi kültürün değişim hızındaki farklılıktan dolayı bu değişimi hazmetmiş bireylerin ortaya çıkması da zaman almaktadır. Tam da böyle bir dönem olan 80'lerde, kılık kıyafetlerinden yoksul oldukları anlaşılan insanlara yardım etmek için bir piyano hayratı yaptırmayı akıl eden insanlar ortaya çıkmaktadır. “Güleriz ağlanacak hâlimize” deyimini hatırlatan karikatürlerden bir diğeri de “*Sosyete de kurban kesimi...*” adlı karikatürdür.

Resim-5: 8 Ekim 1981

Hızlı toplumsal dönüşümün geleneksel inanç sistemlerini ve toplumsal değerleri tehdit ettiği ve bireyci, tüketim odaklı, apolitik, kısa yoldan köşe dönme odaklı bakış açısını yerleştirmeye başladığı 80'lerde, Türkiye'nin kendine özgü gelenekleri, âdetleri, inançları kısacası toplumun geleneksel işleyiş biçimi farklı bir yöne kaymıştır. Toplumun karakteristiğini belirleyen ve kendine has bir toplum olmasını sağlayan bu geleneksel özelliklerdeki hızlı değişim, dönemin mizahını da doğrudan etkilemiştir.

Karikatür üzerinden anlatmak gerekirse; kahramanlarımız, kurban bayramında doktor ve hemşire gözetiminde kurban edilmek üzere ameliyat masasına yatırılarak serum takılan bir koyun ve başında ağlayan ve kadeh kaldıran bir çifttir. Karikatürde zenginliğin simgesel göstergelerini bütünüyle üzerinde taşıyan bir çiftin (şişmanlık, takım elbise, puro, şarap kadehi, mücevher, aşırı makyaj vb.), dinî bir ritüeli gerçekleştirirken düşükleri komik duruma dalga geçilmektedir. Mizahı ve gülmeceyi besleyen uyumsuzluk ve aykırılıkların başında; kurban kesme ibadetinin geleneksel şekli ile doktor ve hemşire gözetiminde gerçekleştirilen yeni şekli arasındaki uyumsuzluktur. Bir diğeri dinî bir vecibeyi yerine getiren kişinin elindeki kadeh ile dinin içki konusundaki emirleri arasındaki uyumsuzluktur. Dergi böylece nasıl gerçekleştirileceği kesin kurallara bağlanmış bir dinî ritüel üzerinden toplumdaki sosyo-kültürel değişimin geldiği noktayı insanların gözünde somutlaştırmaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak Gırgır, tüketimle yeni tanışan Türk toplumunda, ithal ve lüks tüketim ürünlerinin gündelik hayatın bir parçası hâline gelmesi ve tüketim anlayışının değişmesi sonucunda ortaya çıkan gülünç durumları karikatürün doğasına uygun şekilde, çoğunlukla da alaycı ve eleştirel bir söylemle resmetmektedir. Dergi geleneksel ve modern kültür arasında yaşanan gel-gitleri kendi diliyle sahnelenerek, trajikomik hâle getirerek ve çarpıtarak yaşanan uyumsuzlukların ve uyumsuzlukların altını çizmektedir.

2. Yoksul Halkın Teknolojiyle İmtihanı

Kültürel gecikme kavramı etrafında ele aldığımız karikatürlerde yaşanan değişim sürecini bir imtihan olarak yaşayan diğer kesim ise yeni dönemin zenginleri içerisine dâhil olmayanlardır. Sınırların kalkması ve piyasada ithal ürünlerin artması sonucunda farklı bir tüketim olgusuyla yeni tanışan yoksul insanların gelenek-göreneklerinde, yaşam şekillerinde, birbirleriyle kurdukları ilişkilerde yaşanan değişimler karikatürlerde geniş yer bulmaktadır. Bu yapılırken zıtların keskinliği ilkesinden hareketle abartılı bir dille mevcut durum tasvir edilmekte ve değişen gündelik hayatlar resmedilmektedir. Bu çerçevede incelenen karikatürlerden ilki televizyonun hayatın başrolünü kapmasıyla bir kız isteme merasiminin nasıl değişip dönüştüğü üzerinedir.

a- “Video kasetle kız istenir...”

Televizyon, sınırlı ve kısıtlı ekonomik olanaklara sahip yeni kentliler için nasıl eğlenileceği, boş zamanların nasıl değerlendirileceği, toplum içinde nasıl davranılacağı, nasıl oturup kalkılacağı, nasıl konuşulacağı, ne yenilip içileceğine ilişkin temel bir referans kaynağı konumundadır. Bu dönemde hemen her evin başköşesine yerleşen televizyon sadece evdeki eşyaların yerini ve oturma düzenini belirlemekle kalmamış, hayatın her noktasında başrolü kapmıştır. Gırgır da teknolojik ilerlemeyle gelen ve gündelik hayatın işleyişini değiştiren televizyonun bu etkisine kayıtsız kalmamış ve geleneksel yapının televizyonla nasıl dönüştüğünü anlatmak için, geleneksel bir kız isteme merasimi kurgulamıştır.

Resim-6: 10 Temmuz 1983

Gündelik hayatın maddi boyunda yaşanan toplumsal değişimin alaşağı ettiği bir geleneği ele alan dergi, televizyondan kız istemeyi konu etmektedir. Aileleri de resmî olarak işin içine katmak anlamında evlilik yolunda atılan en önemli adımlardan biri olan kız isteme geleneğinin toplumun ortak duygusuyla oluşturduğu belli kuralları vardır. Bu kurallara uymak karşılıklı saygı ve sevginin, bu evliliğe verilen destek ve onayın bir göstergesi olması açısından önemlidir. Karikatürde ise tüm bu geleneklere aykırı bir şekilde gerçekleşen bir kız isteme görülmektedir. “Allahın emri peygamberin kavliyle kızınızı oğlu muza istiyoruz” şeklindeki meşhur cümleyi televizyondan duyan babanın şaşkın halleri karşısında annenin gayet normal bir yüz ifadesiyle: “Asuman hanım hastaymış, onun için videokaseti göndermiş...” diyerek durumu açıklamaktadır.

Mizah dergilerinin zenginliğin tipleştirilmesinde kullandıkları simgeler açısından değerlendirildiğinde kılık kıyafet ve ev dekorasyonu itibariyle zenginlik tipolojisine uymayan bir aile söz konusudur. Mizahı besleyen uyumsuzluk da aslında bu geleneksel ailenin kızlarının geleneklere aykırı şekilde, şahsen değil televizyondan istenmesiyle gerçekleşmesi üzerinden

kurulmaktadır. Böylece yerleşmiş değerler, âdetler ve törelerin oluşturduğu geleneksel yapının maddi kültürün değişmesiyle beraber nasıl farklılaştığı, yozlaştığı abartılı ve alaycı bir dille mizaha malzeme olmaktadır.

Popüler kültüre ve gündelik yaşama yakın duran, argodan ve konuşma dilinden beslenen ve dolayısıyla kitlelerle kolayca kucaklaşabilen Gırgır, toplumsal ve kültürel yaşamdaki değişimi bir durum komedisi olarak ele alıp işlemektedir. Bunlardan biri de ismiyle müsemma bir şekilde bilgi ve saymak kavramlarının birleşiminden oluşan ve olumlu bir anlam yüklenen bilgisayarın, kahvehanede rakibin oyun stratejisini çözmek için kullanılan bir araca dönüşmesini anlatan karikatürdür.

Resim-7: 26 Şubat 1984

Teknoloji genel olarak ilerleme ve gelişme gibi kavramlarla birlikte kullanılmaktadır. Ancak teknolojinin hayatımıza kattığı yeni araç ve gereçleri beklenen yönde ve amacına uygun olarak kullanma kapasitemiz, bu maddi değişimi zihinsel ve kültürel değişime dönüştürebilme kapasitemizle sınırlıdır. Bu bağlamda bireylerin teknolojiyle imtihanı, kültürel boşluğun net olarak görüldüğü alanların başında gelmektedir.

Bir kahvehane ortamında geçen “*Dağ, taş bilgisayar doldu...*” adlı karikatürde, bilgisayarın nimetlerini oyunda kazanmak için kullanan yurdum insanı konu edilmektedir. Karikatürdeki ilk uyumsuzluk, bilgisayarı pek de alışılmadık bir yerde, kahvehanede görmektir. Bilim ve gelişmeyle özdeşleştirilen bir aracın, çoğu zaman işi olmayan ya da çalışmayan insanların zamanlarını geçirmek için gittikleri kahvehanede ve oyun kazanmak için kullanılıyor olması, beklenen ile gerçekleşen arasındaki aykırılık üzerinden mizah algısını beslemektedir.

Gülmenin ardında ötekinin ve aynı zamanda kendinin bir gizli temsili vardır (Fenoglio ve Georgeon 2000: 9). Gırgır, maddi imkânları artan kesimlerin teknolojiyle kurduğu ilişkiyi resmederken ve “görgüsüz ötekine” gönderme yaparken aynı zamanda okurlarına ayna tutmaktadır. Yani maddi hayatı ve olanakları hızla değişen insanların bu hıza ayak uydurmayla çalışırken düştükleri komik durumlar yansıtırken, aynanın olduğu gibi yansıtma özelliği dışındaki gerçekliği tersyüz ederek yansıtma özelliğinden yararlanılmaktadır. Böylece hızlı değişim sürecinin içinde yaşarken bireylerin bazen farkında olmadıkları çarpıklıkları görünür hâle getirerek dergi, aslında yaşama farklı bir gözle bakma çağrısını yenilemektedir.

b. “Ohh Şeri...”

Hayat boşluk kabul etmez, dolayısıyla da boşalan alanlar yenileriyle doldurulur. Bu çerçevede siyasetten uzaklaştırılan, siyasetle ilişkisi seçimlerde oy vermekle sınırlandırılan apolitik bir toplumda, siyasetin boşalttığı alana tüketim ve bireycilik yerleşti-

rimmeye çalışılmıştır. Böylece toplumsal kaygılar, hedefler, sorunlar yerini bireye ve bireyin o dünyadaki yerine ve kimliğine ilişkin sorunlara bırakmıştır. Bu yer ve kimlik inşa edilirken yırtmak, köşeyi dönmek, kazanmak, sınıf atlamak kısacası zengin olmak hedef olarak görülmüş ve bu uğurda her yol mubah sayılmıştır. Bu zihinsel dönüşüm de aşağıdaki karikatürde resmedildiği gibi mizahın eleştirirken düşündürülen diline kolayca dolanmıştır.

Resim-8: 18 Nisan 1982

Gırgır'da her yaştan, toplumsal statüden, meslekten, eğitim ve kültür seviyesinden insan yer almaktadır. Nitekim sıradan insanlara ve olağan ilişkilere dayanan, gündelik hayatı resmeden karikatürleriyle Gırgır, geniş kesimleri kucaklamayı başarmıştır. Bunların içinde kenar mahallelerde yaşayan ve sınıf atlama telaşındaki insanların komik hikâyelerinin yeri ayrıdır. Türkiye'de 1950'lerde başlayan köyden kente göç süreci 80'lere gelindiğinde kentlerin sınırlarını ve silüetlerini geri dönülemez şekilde değiştirmiştir. Hayatın temposunu yükselten, insanları doğal yaşam alanlarından uzaklaştırarak başka bir hayat hayaliyle şehirlere sürükleyen ve bu

yaşama mahkûm eden kentleşme çerçevesinde atılan bu adımlar, 1980'ler Türkiye'sindeki değişim anlayışının temel dayanağını oluşturmuştur.

Doğal olarak Gırgır da, kırsal kesimden büyük kentlere göç ederek gecekondulara yerleşen ancak bir türlü kentli olamayan insanların yaşantısına kayıtsız kalamamıştır. Kentin yeni sakinlerinin alışageldikleri kır yaşamıyla uyumlanmaya çalıştıkları kent hayatı arasında yaşadıkları çelişkiler, çatışmalar ve arada kalmışlık, kır ve kent kültüründen izler taşıyan melez bir kültür ortaya çıkarmıştır. Yukarıdaki karikatürde kılık kıyafetlerinden, buldukları yerden ve konuşmalarından yoksul mahalle sakinleri oldukları anlaşılabilir bir grubun, toplumsal bir taklitle zenginlerin dünyasına dâhil olma hayalleri trajikomik bir dille aktarılmaktadır.

Tüketimin hızla arttığı ve kendi içinde bir değer kazandığı 80'lerde, toplumda bireyci, para ve güce sahip olmak konusunda hırsları yüksek bir kesim ortaya çıkmıştır (Canbaz Yavuz 2006: 163). Tüketmenin bir yaşam biçimi olarak algılanmaya başladığı bu dönemde toplumun bütün tabakaları kendilerini tüketimle özdeşleştirdiğinden herkes imkânları dâhilinde bunun bir parçası olmaya çalışmaktadır. Gırgır'da mizaha konu olan, kimi zaman alay edilen, küçük görülen kimi zaman da bizi, bize gösteren bir ayna olarak işlev üstlenen bu karikatürlerin en önemli fonksiyonu ise tarihe ve toplumsal değişime farklı bir gözle bakmaya yardımcı olmasıdır.

Sonuç

80'lerin topyekûn değişim sürecinde maddi ve manevi kültürel unsurların içselleştirilmesi aşamasında ortaya çıkan arada kalmışlık, mizahın eleştirel dilinde geniş yer bulmuştur. Bu çerçevede çalışmanın konusu, 80'lerde yaşanan hızlı değişimi Türkiye'nin kendine has koşulları içerisinde şekillenen ve tarihsel, toplumsal ve kültürel hafızadan izler taşıyan mizah üzerinden incelemektir. Bu noktada Ogburn'un kültürel gecikme kavramı, maddi kültürün hızlı değişimi karşısından zihinsel olarak buna ayak uydurmak konusunda yaşanan sorunları, çarpıklıkları ve komiklikleri değerlendirmek açısından kuramsal bir zemin oluşturmuştur.

Toplumun bütün kesimlerini içine alan çok boyutlu bu dönüşüm, zengin bir mizaha da zemin hazırlamıştır. 1980 sonrasında uygulanan ekonomi anlayışı çerçevesinde toplumu bu değerlere göre yeniden inşa etmeye yönelik çabalar, yerleştirilmeye çalışılan değerler ve normlar doğal olarak mizahın eleştirel dilinde karşılık bulmaktadır. Bu bağlamda güncel mizah yapmaya çalışan ve gündelik hayatta karşılaşılan toplumsal problemleri ve halkın gündemindeki güncel olayları konu edinen Gırgır Dergisi'nin sayfalarından yansıyan dönem panoraması, 80'ler Türkiye'sini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Gündelik ve sosyal yaşama odaklanan ve insanların gündelik hayat koşuşturmacasında yaşadığı sorunları karikatürün içine sokarak sokağın dili olmayı başaran Gırgır'da ağırlıklı

olarak, yaşanan hızlı değişime ayak uydurmaya çalışan iki kesimin komik hâlleri yer almaktadır: 80'deki ekonomik değişimle zenginleşen kesimler ve bu dönüşümün seyircisi olan yoksullar. Çalışmada "Türk Toplumunun Zenginlikle İmtihanı" ve "Yoksul Halkın Teknolojiyle İmtihanı" başlıklarıyla, bu iki kesimin yaşadıkları, bir imtihan olarak değerlendirilmiş ve yaşanan uyumsuzluklar örneklendirilmiştir. Nitel içerik analizi kapsamında Gırgır Dergisi'nin 1980-1985 yılları arasında yayınlanan sayılarında kültürel gecikmeye örnek olabilecek karikatürler belirlenmiş ve uyumsuzluk yaklaşımı çerçevesinde bir sınıflandırmaya tabi tutularak incelenmiştir. Bu örnekler üzerinden toplumu saran lüks tüketim hırsının ortaya çıkardığı insanlık hâlleri sergilenmiştir.

Bunların başında yeni ekonomi anlayışının yarattığı yeni zenginlerin yeni hayatlarına uyumlanma sürecinde ortaya çıkan geleneksel ile modern arasındaki uyumsuzluktur. Uyumsuzluğu pekiştirmek için dergi, özellikle kişilerin sosyo-ekonomik konumlarını netleştirecek kılık-kıyafet, aksesuar, takı, hâl-tavır gibi sembolik unsurlardan sıkça yararlanmaktadır. Zengin tipolojisine uygun giyinmiş insanların bu kılık kıyafetlerine aykırı davranışları, konuşmaları, tercihleri üzerinden mizah üretilmektedir. Uyumsuzluk durumunun bir diğer nedeni ise, kendilerine yeni bir kimlik inşa etmeye yeni zenginlerin gelenekler, dini ritüeller, yerleşmiş alışkanlıkları yeni hayatlarına uyarlamaları sürecinde ortaya çıkan beklenen ile olan ara-

sındaki aykırılıktır. Kısacası 80 sonrası sınıf atlama telaşındaki yeni zenginlerinin davranışlarını görgüsüzlükle ilişkilendirerek dalga geçmek en sık karşılaşılan mizah unsuru ve en sık yinelenen tema olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karikatürlerde zengin ve yoksul kesimin Batılı tüketim kalıplarına uyum sürecinde yaşadıkları kültürel boşluk birbirinden farklıdır. Zenginleşen kesim, geniş maddi olanakları ile geleneksel ve yeni hayat tarzını uyumlaştırmaya çalışırken düştükleri durumlarla mizaha konu olurken; yoksullar, öykündükleri zengin hayatı taklit ederken bu kültürel boşluğa düşmekten kaçamamaktadır. Tıpkı kendince belli kuralları olan kız isteme geleneğinin tüm kuralların dışında televizyon aracılığıyla gerçekleştirilen bir işleme dönüştürülmesi ya da bilgisayarın hayata kahvehaneler üzerinden dâhil olması gibi. Ya da farklı bir hayat hayaliyle kente gelen gecekondu sakinlerinin televizyondan gördükleri hayatları kendilerine uyarlamaya çalışırken düştükleri kültürel boşluk örneğinde olduğu gibi.

Sonuç olarak Türk toplumunun düşünce sistematığının, yaşam tarzının ve toplumsal kimliğinin şekillenmesinde, 1980'lerde değişen dünyanın bir parçası olma, çağı yakalama ve modern olma özlemiyle yaşanan kabuk değiştirme sürecinin etkisi büyüktür. Türkiye'nin 1980'lerde tecrübe ettiği ekonomik temelli bu hızlı değişim, geleneksel kültüründen ve yapısından uzaklaşmaya çalışan ancak tam anlamıyla modern olamayan bir toplumun

yaşadığı ikilemleri belirginleştirmiştir. Bu durum mizahı besleyerek, tarihî farklı bir gözle ve farklı bir kaynaktan inceleme olanaklarını da beraberinde getirmiştir.

NOTLAR

- 1 Amerikan kültürünün, sanayi devriminin getirdiği maddi değişime nasıl adapte olduğunu araştıran Ogburn, ilk kez 1922'de kullandığı bu kavram ile farklı derecelerde ve hızlarda yaşanan değişimler karşısında kültürde yaşanan değişimleri anlatmaya çalışmıştır (Smolens 2003).

KAYNAKLAR

- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alagon. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.
- Arı, Bilal. *Gırgır ve Leman Dergileri Örneğinden 1980 Sonrası Mizah Basını ve Muhalefet Anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2008.
- Avcı, Artun. "Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece". *Birikim* (Şubat 2003) 166: 80-96.
- Bakır, Uğur. *Televizyon Reklamlarında İkona Unsuru Olarak Mizah*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, 2006.
- Bali, Rifat N. *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Berelson, Bernard. *Content Analysis in Communication Research*. Glencoe: Free Press.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.
- Bostancı, Naci. "Toplum ve Kültür". *Sosyolojiye Giriş*. Der. İhsan Sezal. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2012.
- Canbaz Yavuz, Şahinde. "Reklamlar ve Reklamcılık Sektörü Açısından 1980'lerde Türkiye Panoraması", *İletişim* 5: 157-182.
- Canbaz, Şahinde. "Bir Tüketim Olgusu Olarak Moda ve Giysi", *İletişim* 99 (Kış 1), 25-41.
- Canner, Efthymia. "Jön Türk Devrimi Sonrasında İstanbul Rum Mizah Basını: Embros Gazetesi". *Doğu'da Mizah*, Haz. Irene Fenoglio ve François Georgeon, (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: KYK, 2000.
- Cantek, Levent. "Gırgır Efsanesine Dışarıdan Bakmak". *Toplumsal Tarih* 129 (Eylül 2004): 16-22.
- Cantek, Levent. "Mizah Dergileri ve Sol". *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce-Sol* 8. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

- Cantek, Levent. *Türkiye’de Çizgi Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Çetinkaya, Gülnaz. *Gırgır Dergisi’nin Türk Halkbilimi Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2006.
- Çeviker, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*. İstanbul: Adam Yayınları, 1991.
- Çeviker, Turgut. *Karikatürkiye (1923-2008)-1*. İstanbul: NTV Yayınları, 2010.
- Eker, Gülin Ögüt. *İnsan Kültür Mizah*. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2009.
- Fenoglio, Irene ve François Geogon. *Doğuda Mizah*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: YKY, 2000.
- Geogon, François. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gülmek mi?”. *Doğu’da Mizah*. Haz. Irene Fenoglio ve François Geogon. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: YKY, 2000.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. Çev. Cemal Güzel. Ankara: Ayraç Yayınları, 2006.
- Gönenç, Levent ve Levent Cantek. “Karikatürün Sosyal ve Siyasal Olayları Etkileme Gücü Üzerine”. 193 (Ocak 2010): 26-35.
- Güneri, Canan. *Sanat Alanı Olarak Mizah: Sanat, Mizah, Karikatür İlişkisi ve Türkiye’de Üç Örnek*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi, 2008.
- Gürbilek, Nurdan. *Vitrinde Yaşamak*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Kamiloğlu, Zeynep Erdoğan. “Penguin Dergisinden Hareketle Türk Karikatür Tarihinde Mizahın Saldırı İşlevi”. *Millî Folklor* 98 (Yaz 2013): 165-173.
- Köse, Aynur ve Mustafa Yılmaz. *Seçimler ve Değerler*. Trabzon: Serander Yayınları, 2012.
- Mutlu, Erol. *İletişim Sözlüğü*. İstanbul: Ark Yayınevi, 1994.
- Odabaş, Sevim. “Modern Beden Kültüründe Güzellik Salonlarının Yeri: Ankara Örneği”. *Toplum ve Bilim* 104 (2005): 153-181.
- Ogburn, F. William. *Social Change*. New York: The Viking Press, 1955.
- Oktay, Ahmet. *Türkiye’de Popüler Kültür*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Öngören, Ferit. *Cumhuriyet’in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- Özer, Atilla. “Karikatür, Popüler Kültür ve Popüler Karikatür”. *Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Dergisi Özel Sayı 57* (2004), Ankara.
- Smolens, Jr. R.W. “Cultural Lag: Applying Time to Culture” (2003). Erişim Tarihi: 13.01.2015, http://www.dialogin.com/fileadmin/Files/User_uploads/Ogburn-Cultural_Lag-rsmole.pdf
- Tanör, Bülent. “Siyasal Tarih (1980-1995)”. *Ya-kınçağ Türkiye Tarihi 2: 1980-2003*. İstanbul: Milliyet Kitaplığı, 2003.
- Topuz, Hafız. *Başlangıçtan Bugüne Dünya Karikatürü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997.
- Türkdoğan, Orhan. *Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözümle*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Yılmaz, Mustafa. “Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş Döneminde Toplumsal Muhalefet Açısından Markopaşa Dergisi”. *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu*. Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Ulusal İletişim Kongresi. Erzurum, 2011.
- Yücel, Yonca Güneş. *1972-1980 Yılları Arasında Bir Mizah Dergisi: Gırgır’da Yoksulluk Temsiliyetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, 2008.